

HADİSLERDE “YAŞLILIK OLGUSUNUN” DEĞERLENDİRİLİŞİ

Saffet SANCAKLI*

Anahtar Kelimeler:

Hz. Peygamber, hadis, yaşlılık, yaşlılar, olgu

ÖZET

Yaşlılık dönemi/süreci insanoğlunun, hayat merdiveninde yol aldığı ve ondan sonrasının ölüm olduğu son basamaktır. Dinin tebliğcisi ve uygulayıcısı konumunda olan Hz. Peygamber'in yaşlılarla olan ilişkisi ve örnekliliğinin günümüz insanına olumlu mesaj verme açısından fevkalade önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in yaşlılarla olan diyalogu, yaşlılık olgusuna bakışı, yaşlılarla olan ilişkilerde nelere dikkat edileceği, hadislerde yaşlılara verilen değer önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca huzurevlerinin gerekliliği/ıslahı ve alternatif kurumların tesisi üzerinde de dikkat çekilmektedir.

Key Words:

Prophet Muhammad, Hadith, Old Age, Old Timers, Phenomenon

ABSTRACT

The Appreciation of the Phenomenon of Old Age in Traditions

The process of old age is the final footstep of life ladder prior to death. Prophet Muhammad's contact with old people as practitioner of divine religion Islam is of great significance in the context of giving constructive messages to contemporary human beings with regard to how old people should be treated. In this study, we have elaborated and evaluated the dialogue of Prophet Muhammad's with old people, His specific point of view regarding old age, His remarks about how old people should be treated and the value He attributed to old people in His sayings. Additionally, we have proposed that retirement homes or alternative nursing homes for old people are inescapable when His sayings are taken into account.

Giriş

Avrupa'da olduğu gibi, ülkemizde de yaşlı nüfus hızla artmaktadır. Şu anda 7-8 milyon civarında olan yaşlı nüfusumuzun, 2025 yılında 12-15 milyon olacağı yetkililer tarafından tahmin edilmektedir.¹ Öte yandan dünya nüfusu da, git gide

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. E-mail: ssancakli@inonu.edu.tr

¹ Genç bir nüfusa sahip olan Türkiye'de, doksanlı yıllar öncesinde toplam nüfus içerisindeki yaşlıların oranı % 5'in altında iken, 1990 nüfus sayımında bu oran % 7'ye ulaşmıştır. 2003 yılında ise % 10 olduğu ifade edilmektedir. Bu oranın 2025 yılında % 15'lere ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bk. Nurgün Oktik, *Huzurevinde Yaşam ve Yaşam Kalitesi*, Muğla Üniv. Yay., Muğla, 2004, sh., 5, 48.

yaşlanmaktadır. 2010 yılında Avrupa’da 60 yaşını geçen insanların nüfus oranının yüzde 25’i bulacağı tahmin edilmektedir.² Hatta 21. yüzyılın “yetişkinlerin asrı” olacağı söylenmektedir.³ Yapılan araştırmalar, gelecekte yaşlıların dünya nüfusundaki payının giderek artacağını, saçları ağaran bir dünyada yaşayacağımızı ortaya koymaktadır. Dünya nüfusunun yaşlanması sadece endüstrileşmiş ülkelerle sınırlı olmayıp, gelişmekte olan ülkelerde de gerçekleşen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yaşlı nüfusu yoğun olan ülkelerde var olan yaşlılık sorunları, toplumumuzda da yavaş yavaş kendini hissettirmektedir. Yaşlılık hem bireysel, hem de toplumsal bazda bir problem olarak algılanmaktadır. Dünyanın yaşadığı “yaşlılık olgusu” ile bizim yaşadığımız “yaşlılık olgusu” hiç kuşkusuz aynı değildir. Bu durum, yapılacak mukayeseli bilimsel bir araştırmada net olarak ortaya çıkacaktır. Bu münasebetle günümüzde yetişkin sorunlarına giderek artan bir ilgi duyulmaya başlanmıştır. Son yıllarda tıp, edebiyat, tarih, eğitim, sosyal antropoloji ve psikoloji gibi pek çok akademik alan ve disiplin, yetişkinlik problemleri üzerinde araştırma yapmaktadır.⁴ Son zamanlarda yaşlılık dönemiyle ilgili yapılan araştırmalar git gide artış göstermektedir.⁵ Bu da toplumumuz adına sevindirici bir gelişmedir. Ancak yaşlılık dönemiyle ilgili yeterli kadar akademik araştırma ve inceleme yapılmadığı ve bir literatür oluşmadığı da bir gerçektir.

Yaşlılık, insan hayatının zorunlu olarak geçirmek durumunda kaldığı ve önlenmesi/geri gelmesi mümkün olmayan sosyolojik, psikolojik ve biyolojik bir süreçten ibarettir. Hz. Peygamber bir hadislerinde bu realiteyi “*Ey Allah’ın kulları! tedâvi olun, çünkü Allah, her hastalık için mutlaka bir devâ yaratmıştır. Ancak bir dert müstesna, o da ihtiyarlıktır.*”⁶ buyurarak dile getirmektedir. Günleri geçsin diye iple çeken insan, çektiği şeyin veya bu çekişlerle varmaya çalıştığı hedefin ihtiyarlık olduğunu hiç aklına getirmez.⁷ Yaşlılar, adeta ikinci çocukluk dönemlerini yaşadıkları için çok çabuk darılır, üzüdür, alınganlık gösterebilir. Dolayısıyla geleceğimiz olan çocuklarımız ne derece önemliyse, ürünü olduğumuz yaşlılarımız da o derece önemli olmalıdır. Onların bazı sıkıntılarına, sabır ve tahammül göstermeyerek asi olmak, onlarla iyi geçinmemek, onları rencide etmek, dinin hoş görmediği hususlardır. Onları sadece “1 Ekim yaşlılar günü” kutlamalarında anıp⁸, sonra unutmak onlara karşı vefasızlık olur. Hz. Peygamber, yaşlılık dönemini hayatın bir parçası olarak kabul ettiğinden, yaşlılık olgusuna gerçekçi yaklaşmış, yaşlılara karşı nasıl davranılacağını,

² İsmail Tufan, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, Aykırı Yay., İst., 2002, sh., 80.

³ Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, Dem Yay., İst., 2004, sh., 37.

⁴ M.Akif Klavuz, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta Yay., Bursa, 2003, sh., 1, 17.

⁵ Örneğin yetişkinlerin din eğitimiyle ilgili dört çalışma yapılmıştır. Bk. Köylü, age.; Abdurrahman Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin din Eğitimi*, Rağbet Yay., İst., 2002; Klavuz, age.; Hasan Dam, *Yetişkinlerin Din Eğitimi* (yayınlanmamış doktora tezi), OMÜSBE., Samsun, 2002. Yaşlılık dönemi ile ilgili Batıda ve Türkiye’de yapılan psikolojik çalışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Koç, *Yaşlılık Psikolojisi İle İlgili Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü Üzerine Bir Araştırma*, CÜİFD., cilt: VI, sayı: 2, Sivas, 2002, sh., 290 vd. Ayrıca yaşlılık dönemiyle ilgili olarak yapılan bazı çalışmalar için Nurgün Oktik’in hazırladığı *Huzurevinde Yaşam ve Yaşam Kalitesi* (Muğla, 2004) isimli eserin kaynakça kısmına bakılabilir.

⁶ Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Tıb, 1, Çağrı Yay., İst., 1981; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü’l-Tirmizî*, Tıb, 2, thk., A. M. Şakir-M. F. Abdülbâki-I. A. Avad, Kahire, 1938; İbn Mâce, Ebû Abdillah el-Kazvîni, *Sünen*, Tıb, 1, thk., M.F.Abdülbaki, Dâru’l-Fikr, trs.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1982, III, 156.

⁷ Beyza Bilgin, *İslâm ve Çocuk*, 3. bsk., DİBY., Ank., 1997, sh., 99.

⁸ Bir ekim yaşlılar günü 1982 tarihinden itibaren kutlanmaya başlanmıştır.

onlarla olan ilişkilerde ahlâkî ilkelerin neler olduğunu bizlere göstermiştir. Dolayısıyla başta anne-baba olmak üzere büyüklere karşı görevler, başta ahlâk kitapları olmak üzere pek çok kaynakta yer almaktadır.⁹ Hadis kaynaklarında ise konu değişik bölümlerde zikredilmekle beraber daha çok "edeb/âdâb" bölümlerinde yer almaktadır. Örneğin Buhârî, "Kitâbü'l-Edeb" kısmında "Büyük olana ikram edilmesi, söze ve soru sormaya yaşça daha büyük olanla başlanması" ismiyle bir bâb açmıştır.¹⁰ Zikrettiğimiz bu tür kaynaklarda yaşlılık ve yaşlılarla ilgili pek çok bilgi bulmak mümkündür.

I- Yaşlılık Realitesi

Yaşam serüvenine doğumla başlayan insan, hayatı boyunca bir takım gelişim dönemlerinden geçerek bu serüvenini ölümlle noktalamaktadır. Yaşlılık dönemi, bu gelişim evrelerinin en sonucusudur. Her gelişim döneminin kendine özgü bazı karakteristik özellikleri vardır.¹¹ Erken bir ölüm olmadığı takdirde kaçınılmaz bir son olan yaşlılık dönemi, değişik kategorilerde tasnif edilmektedir. İlk, orta ve son yetişkinlik olmak üzere üç safhada inceleyenler vardır.¹² Bazılarına göre, 30-60 yaş dönemi orta yaş, 60'ın üzeri ise ileri yaş dönemi olarak değerlendirilmektedir.¹³ Dolayısıyla ileri yaşlılığın başlangıç yaşı ile ilgili olarak kesin bir sınır belirlenememekle birlikte, 65 yaş yaygın olarak kabul görülen bir rakamdır.¹⁴

Yaşlılık belirtileri, herkeste aynı olmayabilir. Bazılarında erken, bazılarında ise daha geç olarak ortaya çıkabilir. Yaşlılar, genelde prestij kaybettiklerini ve bir işe yaramadıklarını düşünerek kendilerini değersiz addedebilirler. Çevresindeki insanların kendilerine karşı gösterdikleri jest-mimiklerinde bile bu duyguyu arayabilirler. Umutsuzluk, bıkkınlık, çaresizlik, ilgisizlik gibi pek çok olumsuzluğu kendilerinde hissedebilirler.

Yaşlı insan, bütün organlarında belirgin olarak olumsuz yönde değişiklikler hissetmekte ve geçmişle sık sık kıyaslamalar yapmaktadır. Belirgin olarak dokunma, işitme, görme, hafıza, koku ve tat alma gibi duyulardaki zayıflamalar kendini göstermektedir.¹⁵ Ashabdan birinin "Yaşlandı ve unuttuk." ifadeleri de¹⁶ yaşlılık sebebiyle uğranılan zaafa dikkat çekmektedir. Yaşlılarda unutkanlık artmasına rağmen, daha çok yaşadıkları için bilgi, kültür ve tecrübeleri ise daha

⁹ Bk. Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, Üçdal Neşr., İst., 1968, sh., 205 vd.

¹⁰ Bk. Buhârî, *Edeb*, 89.

¹¹ Mustafa Koç, *Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Bireysel Gelişim*, Akademik Araştırmalar Dergisi, yıl: 3, sayı: 12, İst., 2002, sh., 149.

¹² Bk. Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi, Ank., 1995, sh., 70-72, 85; Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ank., 1980, sh., 129-132; Köylü, age., sh., 44; Dodurgalı, age., sh., 21-22.

¹³ Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, *Yaş ve Din*, çev., Abdurrahman Kurt, UÜİFD., sayı: 4, cilt: 4, Bursa, 1992, sh., 328-329.

¹⁴ Onur, age., sh. 69, 201; Turan Örnek ve Diğerleri, *Geriatrik Psikiyatri*, Saray Tıp Kitabevleri, İzmir, 1992, sh. 1; Leo Buscaglia, *Kişilik*, çev. Nejat Ebcioğlu, İnkilâp Kitabevi, İst., 1987, sh. 69; Sebahattin Erdener, *İnsan ve Eğitim*, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1967, sh. 123-124; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yay., Ank., 2000, sh. 142; Klavuz, age., sh., 4.

¹⁵ Örnek, age., sh. 15-16; Onur, age., sh. 212; Jacques Ruffie, *Cinsellik ve Ölüm*, çev. Nermin Acar, Sarmal Yay., İst., 1999, sh. 299.

¹⁶ İbn Mace, *Mukaddime*, 3.

fazladır. Gençlerde ise, hafıza yıpranmadığından daha güçlüdür. Saçların dökülmesi, beyazlaması, deride ve kemiklerdeki değişiklikler, kamburlaşma, dişlerin dökülmesi gibi hususlar fiziksel değişiklikler olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bunların neticesinde karşılaşılan olumsuzluklar kişiyi psikolojik olarak da etkilemektedir.

Zihinsel yeteneklerde özellikle ileri yaşlarda düşüş olur. Zekânın, yaşlılıktan en fazla etkilenen yönleri akıcı zekâ ve performans testiyle ölçülebilenlerdir. Yaşlılıkta kristalize (birikimli) zekâ, pek fazla değişikliğe uğramazken, akıcı zekâda zayıflama gözlenir. Öğrenme ve bellekte 65 yaşlarından itibaren hızlı bir gerilemenin ortaya çıktığı belirlenmiştir. Öğrenme ile ilgili performansı olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında motivasyon eksikliği, sinir sistemi ve duylarda ortaya çıkan bozulmalar, algı süreçlerindeki yavaşlama, beyin yeni bilgiyi kaydetme hızındaki ve seçici dikkatteki azalmalar, öğrenme stratejilerinin yeterince kullanılmaması sayılabilir. Yine yaşlılarda bilişsel fonksiyon kaybının nedenleri arasında, kan dolaşımında meydana gelen arızalardan dolayı kanın beyine yeterli miktarda gidememesi gösterilir.¹⁷ Ayrıca yaşının aşırı derecede alinganlaşması da, bu dönemde göze çarpan özelliklerdendir.

Yaşlılığın en büyük sorunlarından birisi, bedenin kuvvetten düşmesinden çok, ruhun kayıtsızlığa kapılmasıdır. İnsanların bazılarının gönlü de yaşlanır. Maddî istekler azaldığından, belki de ömrün sonlarına gelindiği düşüncesi arzu ve eğilimleri söndürdüğünden dolayı, insan gönlü adeta çoraklaşır. İnsanı yavaş yavaş pek çok hazdan, serüven ve dostluklardan uzaklaştıran yaşlılık, ölüm düşüncesine yaklaşıtır. İhtiyarlığı bütünüyle benimsemiş bazı kimseler, hayata karşı ilgisiz, etraflarında olup bitenlere karşı duyarsız bir tutum sergilerler.¹⁸ Onlar daha edilgen, iç dünyalarına daha dönük, kendi duyguları ve fiziksel işlevleriyle daha ilgilidirler.¹⁹ Eşinin ve çevresindeki yakınlarının ölümleri, onları yalnızlık hissine götürebilmektedir. Emeklilikle birlikte sosyal statüsünün azalması, dolayısıyla aktif yaşamdan pasif bir yaşama geçmesi onları daha da yalnızlığa itmektir. Bu nedenle bazı yaşlılar, kendilerinin artık bir işe yaramayacakları intibasını vermemek için yaşlandıklarını kabule yanaşmazlar.

Yaşlılık dönemini yaşayan emekli bireyler, topluma üretim olarak katkıda bulunamadıkları için, eksiklik hissi yaşayabilmekte, dolayısıyla daha önceki dönemlerde sahip oldukları işini, beraberindeki sosyal statü ve rolünü, bunun yanında ekonomik bağımsızlığın vermiş olduğu güven duygusunu aramaktadırlar. Önceleri evdeki çocuklarının kendilerine ihtiyacı olduğu, şimdi ise kendilerinin bir işe yaramadığı hissine kapılabilmektedirler. Artık yaşlı bireylerin ev yönetimindeki görüş ağırlıkları hafiflemede veya hiç kalmamaktadır.²⁰

¹⁷ Bk. Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İhtiyarlık Çağının Değerlendirilişi*, Tabula rasa, yıl: 3, sayı: 7, Isparta, 2003, sh., 214; Örnek, age., sh. 16-17; Onur, age., sh. 215-219; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, sh. 365.

¹⁸ Kasapoğlu, agm., sh., 215.

¹⁹ Onur, age., sh., 154.

²⁰ Koç, *Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Bireysel Gelişim*, sh., 156.

Yaşlılığın özelliklerinden birisi de, eskiye duyulan özlemin git gide artması ve yaşlanmaya başlayan şahısla, genç nesiller arasındaki mesafenin sürekli olarak açılmasıdır. Gençlerin hal ve hareketleri, eskiyle kıyaslanarak sürekli olarak tenkit edilme yolu tercih edilir. Başka bir özellik de yaşlı insan, çevresindeki herkesin ona saygı duymakla ve hizmet etmekle yükümlü olduğunu zannetmesidir. Bu da yaşlılık psikolojisinin getirdiği olumsuz duygulardır.²¹ Onlar, yakınlarından daha sıcak bir ilgi beklentisi içerisinde dirler.

Pek çok yaşlının, yakınları tarafından terk edilerek ilgilenilmemesi neticesinde hastalandıkları ve kendi hallerinde ölüme terk edildikleri yaşanan olaylardandır. Yaşlılardan intikam almak, onları doğrudan veya dolaylı olarak cezalandırmak, onların hareket manevralarını kısıtlamak veya sınırlamak doğru değildir. Onlara kötü lakaplarla hitap etmek, onlarla alay etmek, saygısızca, şefkat ve merhametten uzak bir şekilde muamelede bulunmak hem ahlâkî ve hem de insanî değildir.

Yaşlı insanlarda dine yönelme, dine olan ilgi, dindarlaşma olayı daha yoğun bir şekilde kendini göstermektedir.²² Örneğin yapılan alan araştırmalarında yaş arttıkça hem namaz kılanların, hem de oruç tutanların oranında artış olduğu tesbit edilmektedir.²³ Bu dönemde din, yalnızlığa karşı bir sığınak, sosyal bir destek, değerlere bağlanma gibi çok önemli ihtiyaçları giderir.²⁴ Böylece bu durumlar, yaşlılık döneminde yaşanan yalnızlığın verdiği ruhsal bozukluğu dengeleyebilecek din eğitiminin önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.²⁵ Bu dönemi yaşayanlar kendilerini ölüme daha yakın hissetmektedirler.

II- Kur'ân-ı Kerim'in Yaşlılık Dönemine Bakışı

Kur'ân, yaşlılığı, ölüm gibi insan hayatının tabii bir parçası olarak görür. Hatta insanların dikkatlerini yaşlanma dönemine çekerek bu döneme özel bir önem atfeder.²⁶ Kur'ân-ı Kerim'de yaşlılık dönemiyle ilgili pek çok âyet bulmak mümkündür. Bunlar arasında doğrudan yaşlılık dönemiyle ilgili âyetler olduğu gibi, anne-babanın yaşlılığı/bakımı ve bazı peygamberlerin yaşlılık dönemleriyle ilgili âyetlerden bahsetmek de mümkündür.²⁷ Kur'ân'da yaşlılık döneminin biyolojik ve psikolojik yönden ortaya çıkardığı değişiklikleri, kişilik yapısında meydana gelen farklılaşmayı anlatan metinler yer almaktadır. Bu metinler, insanı, ihtiyarlık çağının özellikleri hakkında bilgilendirmekten çok, metafizik amaçlar doğrultusunda yönlendirmeyi,

²¹ Armaner, age., sh., 134-235.

²² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, DVY., Ank., 1993, sh., 283; Armaner, age., sh., 132; Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, *Yaş ve Din*, sh., 330; Elizabeth B. Hurlock, *Yaşlılık Döneminde Dini İlgisi ve Faaliyetler*, çev., Naci Kula, UÜİFD., sayı: 4, cilt: 4, yıl: 4, Bursa, 1992, sh., 343, -345.

²³ Bk. Hasan Dam, age., sh., 94-97. Ayrıca bk. Emin Göktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yay., İst., 1993.

²⁴ Dodurgalı, age., sh., 22.

²⁵ Köylü, age., sh., 36.

²⁶ Klavuz, age., sh., 11.

²⁷ Bk. Hac, 22/5; Yâsîn, 36/68; Mü'min, 40/67; Bakara, 2/266; Meryem, 19/2-8; Âl-i İmrân, 3/38-40; İbrâhim, 14/35, 39-40; Zâriyât, 51/24, 28-29; İsrâ, 17/23-24.

ihhtiyarlık çağını yaşayan insanlar için kişilik yapılarına, beklentilerine uygun ortamı hazırlamayı amaç edinir.²⁸

Kur'ân, yaşlılık dönemini "erzeli'l-umur" (ömrün en zor/en güç çağı) olarak açıklar. Her insan, doğal olarak çocukluk, gençlik, yaşlılık ve ölüm gibi hayatın değişik hallerini yaşar. İşte Kur'ân, bu safhalardan kısa ve öz olarak şöyle bahseder: "Allah sizi yarattı, sonra vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale gelsin diye sizden bazı kimseler ömrün en kötü (güç) çağına kadar yaşatılacak. Şüphesiz ki Allah bilendir, kâdirdir."²⁹ Kur'ân'ın "erzeli'l-umur" adını verdiği hayatın son evresi fizyolojik ve psikolojik güç ve yetilerin zayıflamaya yüz tuttuğu aşamadır. Bu tabir, hadislerde de aynen geçmekte ve olumsuz yönleri olması sebebiyle Allah'a sığınılacak hususlar arasında yer almaktadır.³⁰ Özellikle akıl yetisinin güç kaybı artar, kişi bildiklerini unuttur, akli çocuk akli gibi olur. Duyuların işlerliğinde bozulmalar, ifade ve düşünme yetilerinde düzensizlikler meydana gelir. İnsan ömrünün bu son evresinin âyette "rezil" olarak nitelenmesi, bozulan durumun düzeltilmesinin mümkün olmadığı, geri dönüşü olmayan bir sürece girildiği anlamına gelir. İnsan çocukluk çağında da güç ve kabiliyetlerinin zayıflık ve eksiklik gösterdiği bir aşamadır, ama, çocuğun ileride güç ve kabiliyetlerine kavuşma imkanı vardır.³¹ Bu âyette aynı zamanda insanın yaşlılık döneminde içine düştüğü çaresizlik ve sıkıntılı durum gündeme getirilmekte ve böylece insanın acizliği tasvir edilmektedir. Hz. Peygamber, ömrün sonundaki bu düşkünlükten ve yaşlılığın olumsuzluklarından Allah'a sığınmıştır.³² Kur'an'da başka bir âyette daha "erzeli'l-umur" dan benzer ifadelerle şöyle söz edilir: "...Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz, sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Sonra güç (ve kabiliyetlerinize) ermeniz için (sizi büyütüyoruz.) İçinizden kimi (henüz çocukken) vefat eder, kimi de ömrünün en kötü çağına (ihhtiyarlığa) götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin."³³

Yaşlılığın beraberinde getirdiği çaresizlik ve acizlik şu âyette de gündeme gelmektedir. "Allah ki sizi da'fdan/güçsüz yarattı, sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi, sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihhtiyarlık verdi. Allah dilediğini yaratır, O, bilendir, gücü yetendir."³⁴ Bu âyette insanın yaratılış evrelerinden bahsedilmekte, insanın nasıl yaratıldığını, aslının ne olduğunu ve neticede acizlik ve

²⁸ Kasapoğlu, agm., sh., 229.

²⁹ Nahl, 16/70.

³⁰ Buhârî, Deavât, 42.

³¹ Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Advâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1995, II, 409; Abdurrahmân İbn Nâsır es-Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmî'r-Rahmân fi Tefsiri Kelâmî'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, sh.396; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Ahmet Ertürk-Cahit Koytak, İşaret Yayınları, İst., 1997, sh.543; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988, V, 124; Kasapoğlu, agm., sh., 218.

³² Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Zikir, 75, thk., M.F.Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 1956; Ebû Davud, Edeb, 110; Tirmizî, Da'vât, 13.

³³ Hac, 22/5.

³⁴ Rûm, 30/54.

çaresizlik çağı olan ihtiyarlığın geleceği anlatılmaktadır. Böylece insanın şımarmaması, haddini bilmesi zımnen kendisine hatırlatılmaktadır.³⁵

Kur'an-ı Kerim, anne-babanın yaşlılığını ve onların güzelce bakılmasının gereğini teşbihler yaparak, adeta ikna metodunu kullanarak/uygulayarak etkili biçimde anlatır. Çünkü yaşlanan anne-baba, ihtiyarlığın beraberinde getirdiği olumsuzlukları yaşadığından himayeye, şefkate, saygıya, bakıma, yardıma, hizmete ve iyi muameleye muhtaç bir devreyi yaşamaktadır. *"Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "öf!" bile deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçak gönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: 'Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de Sen onlara (öyle) rahmet et.'* diyerek duâ et"³⁶ Anne-baba yaşlılıktan dolayı hafıza ve güç kaybına maruz kalır, bazı hastalıklara duçar olabilirler. Bu hastalıkların getirmiş olduğu sıkıntılara karşı da sabır ve tahammül göstermek gerekir. Her halükârda onların gönüllerinin hoş tutulmasını isteyen âyet, aynı zamanda onlara karşı kötü davranılmamasını, onları kırıcı, azarlayıcı, ve rencide edici söz ve davranışlardan kaçınılmasını öngörmektedir. Kısaca anne-babaya ihsan ve iyilikte bulunulması esastır.

Anne-babaya saygısızlığın en hafif şekli ve bir iç sıkıntısının ifadesi olmak üzere *"Onlara öf bile deme."* buyrulmuş, azarlanmamaları ve kendilerine güzel söz söylenmesi emredilmiştir.³⁷ Yaşlı anne-babaya, ya da herhangi bir kimseye *"öf!"* demek, onunla ilgilenmekten, ilişki kurmaktan duyulan rahatsızlığı; dolayısıyla ilgi ve iletişim kurmak istemeyişi ifade eder. Kur'an, yaşlı anne-babaya *"öf deme!"* ifadesini kullanırken, onlarla iletişimi kesmeyin, onları yalnız başına bırakıp terketmeyin anlamını içeren bir manaya vurgu yapar. Bu âyetin Kur'an'da sunulmasının, aslında aynı şeyi ifade eden iki temel amacı olabilir. Amaçlardan birisi, ihtiyar insanlar karşısında diğer insanlara düşen ahlâkî sorumluluğun vurgulanması, diğeri ise, yaşlı kimselerin güven ve huzurunu sağlayacak ortamın en iyi şekilde nasıl sağlanacağına belirtilmesidir. Aslında diğer insanlara yüklenen ahlâkî sorumluluğun hedefi, yaşlı kimselerin güven ve huzur içinde yaşayabilecekleri ortamı oluşturmayı sağlamaktır.³⁸

Hz. Peygamber'in anne ve babası çok erken vefat ettikleri için onlarla ilgili örneklerden mahrumuz. Ancak Hz. Peygamber'in anne-baba hakkıyla, yaşlılarla ilgili söylemiş ve göstermiş olduğu davranışlardan, anne-babası sağ olsaydı nasıl davranacağını ortaya çıkarmak zor bir iş olmayacağı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber, bir sahabiye müşrik olan annesiyle görüşmeyi kesmeyip, devam ettirmesini tavsiye

³⁵ Âyetin tefsiriyle ilgili geniş bilgi için bk. Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife., Beyrut, 1997, III, 449; Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 224; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IV, 343.

³⁶ İsrâ, 17/23-24.

³⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, DİBY., Ank., 2003, sh., 344.

³⁸ Kasapoğlu, agm., sh., 223, 225. Âyetin daha detaylı açıklaması için bk. Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, VII, 324-326; Muhammed Ali es-Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, tsz., II, 157.

etmiştir.³⁹ Yine hadiste en fazla iyilik yapılmaya layık olanın anne olduğu arka arkaya üç defa tekrar edilir, dördüncüde ise baba zikredilir.⁴⁰ Bunun sebebi de, annenin babadan fazla olarak hamilelik, doğum ve emzirme zahmetlerine katlanmış olmasındandır.⁴¹ Dolayısıyla Allah Teâlâ'dan sonra anne-babaya iyilikte bulunmak Kur'ânî bir görevdir. Nitekim âyetlerde "*Bana ve anne-babana şükret.*"⁴², "*Biz insana anne-babasına iyilik yapmasını tavsiye etmişizdir.*"⁴³ ifadeleri yer almaktadır. Hadiste de anne-babaya itaatsizlik ve isyankârlığın büyük günahlar arasında olduğu bilinmektedir.⁴⁴

Anne-baba, kişiye, Allah'tan sonra en çok iyiliği olan kimseler olarak, evlat üzerinde pek çok haklara sahiptirler. Bu hakların aynıyle ödenmesi ise imkan dahilinde değildir. Hz. Peygamber, "*Evlât, babasını köle olarak bulsa ve satın alıp azat etse; ancak o zaman hakkını ödemiş olabilir.*" buyurarak⁴⁵ anne-baba haklarının ödenemeyecek kadar büyük olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶ Hadise göre ebeveynini hoşnut etmeyen, Allah'ı da hoşnut etmemiş sayılır.⁴⁷ Babanın hoşnut edilmesiyle ilgili bir hadiste de "*Baba, cennetin orta kapısıdır, dilerse bu kapıyı zâyi et, dilerse muhafaza et.*"⁴⁸ buyrulmaktadır. Toplumumuzda ataerkil aile biçiminden çekirdek aile biçimine hızla bir geçiş yaşanmaktadır. Çekirdek ailede aile fertleri, istenilen düzeyde anne-babalarıyla ilgi ve alakalarını devam ettirmelerinin dini bir vecibe olduğunu bilmelidirler.

Çocukların, büyüklere etkilenmesi, onları sevmesine ve onlara inanıp güvenmesine bağlıdır.⁴⁹ En başta anne-babaya iyi muamele, saygı, anne-baba ile çocuklar arasında sevgiye dayalı uyum, bir aile için gerekli ve vaz geçilmez unsurlardır. "*Cennet, annelerin ayakları altındadır.*"⁵⁰ hadisi başka bir şeyi aratmayacak kadar konuyu veciz bir şekilde anlatmaktadır. Anne-babanın meşru olan arzu ve isteklerinin yerine getirilmesi her halükarda söz konusudur. Meşru çerçevenin aşılması noktasında ise "*Hâlîka isyân konusunda mahlûka itaat yoktur.*"⁵¹ hadisinin hükmü geçerli olmaktadır. Bu hüküm sadece anne-baba ile kayıtlı olmayıp diğer insanlarla olan ilişkilerde de geçerlidir.

III- Hz. Peygamber ve Yaşlılar

Hz. Peygamber, toplumun tüm katmanlarıyla ilgilenmiş, onlarla yakın ilişkiler kurmuş ve özellikle kadın, köle, çocuk, fakir, yaşlı gibi toplumun zayıf kesimleriyle de çok sıkı diyaloglar tesis etmiştir. Hz. Peygamber'in hayatını tetkik ettiğimizde

³⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Cizye, 18, Edeb, 7-8, Çağrı Yay., İst., 1982; Müslim, Zekât, 50.

⁴⁰ Buhari, Edeb, 2; Müslim, Birr, 1.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâm'il-Kur'ânî'l-Azîm*, Mısır, trs., X, 209.

⁴² Lokman, 31/14.

⁴³ Ankebut, 29/8.

⁴⁴ Buhârî, İstîzân, 35, Edeb, 4; Müslim, İmân, 146.

⁴⁵ Müslim, Itk, 25.

⁴⁶ M.Zeki Duman, *Kur'ân-ı Kerim'de Adab-ı Muâşeret Görgü Kuralları*, 5. bsk., Tuğra Neşr., İst., 1994, sh., 174-175.

⁴⁷ Tirmizî, Birr, 3.

⁴⁸ Tirmizî, Birr, 3.

⁴⁹ Hökelekli Hayati, "*Çocuk*", DîA, İst., 1993, VIII, 357.

⁵⁰ Bk. İbn Mâce, Cihâd, 12; Nesâî, Cihâd, 6.

⁵¹ Müslim, İmâret, 39; Ebû Dâvûd, Cihâd, 87.

yaşlılarla olan münasebeti ve onlar hakkında söylediği hadisler çok gerçekçidir. O, yaşlılık realitesine gerçekçi yaklaştığı için kimi zaman yaşlılık döneminin kritiğini/değerlendirmesini yapmış, kimi zaman da onlarla şakalaşarak onlara bir takım gerçekleri anlatmaya çalışmıştır. Örneğin, yaşlı bir kadınla konuşurken kendisinin cennete gitmesi için duâ etmesini isteyince, Hz. Peygamber, yaşlıların cennete girmeyeceğini söylemesi üzerine kadının üzülmediğini görmüş ve herkesin en güzel yaşta cennete gireceğini belirterek o kadının sevinmesini sağlamıştır.⁵² O, başta anne-baba olmak üzere yaşlılara karşı nasıl muamelede bulunulması gerektiğini de bizlere göstermiştir.

Hz. Peygamber, yaşlı insanlarda psikolojik olarak var olan duygu ve isteklerinin yaşlılıkla beraber bitmediğini ve bunun devam ettiğini söyler: *"İnsan ihtiyarlasa bile, onun iki duygusu hep genç kalır: Dünya sevgisi ile çok yaşama arzusu."*⁵³ Bu tamamen psikolojik bir durumdur. Çünkü yaşlı insanın dünyalık nimetlere karşı haz ve zevk alma duyularında zayıflama söz konusudur. Dolayısıyla tam aksi olması beklenirken dünyaya karşı sevgide azalma olmaz. Sefahat ve gaflet içerisinde kalıp yaşlılıktan ibret almayan ve hala günaha giren yaşlıları yadırgayan Hz. Peygamber⁵⁴, aynı zamanda zina eden yaşlıyı da kınamaktadır.⁵⁵ Hz. Peygamber, yaşlanmanın kötü bir şey olmadığını, aksine iyi değerlendirildiğinde kişiye avantajlar sağlayacağını da şöyle ifade eder: *"İnsanların en hayırlısı, ömrü uzun, ameli güzel olanıdır."*⁵⁶ Bu tür mesajlar yaşlılara moral vermekte, onları sevindirmektedir.

Hz. Peygamber'in çok uzun olmasa da, belli bir dönemi yaşlı olarak geçirdiği bir vakıdır. *"Kendisine yâ Rasûlallah yaşlandınız."* denildiğinde bu realiteyi kabullenmekten kaçınmamış ve kendisini bazı sûrelerin yaşlandırdığını itiraf etmiştir.⁵⁷ Genel olarak Hz. Peygamber, aile reisi olarak yani bir koca, baba ve dede olarak mükemmel bir kişiliğe sahiptir. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in âile ilişkilerini çok kısa bir şekilde şöyle anlatır: *"Âile fertlerine karşı Hz. Muhammed'den daha şefkatlisini görmedim."*⁵⁸ Hem hanımlarıyla, hem de çocuk ve torunlarıyla ideal manada ve örnek teşkil edecek tarzda ilişkilerini sürdürmüştür. Kızı Fatıma, torunları Hasan, Hüseyin ve Ümâme ile ilgili kaynaklarda pek çok bilgi vardır. Kendisinin, bir dede olarak da torunlarıyla çok güzel günler geçirdiği, örnek davranışlar sergilediği bilinmektedir. Büyük kızı Zeynep'ten torunu Ümâme'yi, halka namaz kıldırırken bile kovmamış, rûkûa vardığında onu yere bırakarak, secdeden başını kaldırdığı zaman tekrar omzuna almıştır.⁵⁹ O, kız çocuklarıyla özellikle ilgilenmiş ve cahiliye âdeti olan kız-erkek ayırımına hiçbir zaman müsaade etmemiştir.

⁵² İbn Kesir, *Şemâil*, sh., 84-85.

⁵³ Buhârî, Rikâk, 5; Müslim, Zekât, 115.

⁵⁴ el-Mütteki, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, XV, 776.

⁵⁵ Müslim, İmân, 172.

⁵⁶ Tirmizî, Zühd, B.21-22.

⁵⁷ Tirmizî, Tefsir, 57. Bu sûrelerin birinde şöyle buyrulmaktadır: *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."* Hüd, 11/112.

⁵⁸ Müslim, Fedâil, 63; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 112.

⁵⁹ Müslim, Mesâcid, 41-43; Buhârî, Edeb, 18; Ebû Dâvûd, Salât, 165.

Evlâtlığı Zeyd'in oğlu Üsâme şöyle nakleder: "Allah'ın elçisi beni bir dizine, Hasan'ı öbür dizine oturturdu. Bizi göğsüne bastırarak şöyle dedi: Ey Rabbim! Bunlara rahmetinle muamele eyle. Çünkü ben de bunlara karşı merhametliyim."⁶⁰ Yine bir gün kucağındaki torunu için "Ey Allah'ım, bunu sev, çünkü ben bunu çok seviyorum"⁶¹ demiştir. Hadis kaynakları, onun, kendi kızı Fatıma'yı, torunları Hasan ve Hüseyin'i kucağına alıp öptüğünü ifade ederler.⁶² Böylece Hz. Peygamber, dede-torun olarak da yaşlılara örnek teşkil edecek davranışlarda bulunmuştur. Günümüzde bazı yaşlıların torunlarına bakmaktan ve onlarla ilgilenmekten içtinap ettikleri müşahede edilmektedir. Halbuki burada Hz. Peygamber örnek alınmış olsa, normal şartlarda bundan içtinap etmemeleri ve ailelere yardımcı olmaları, ailede uyumun sağlanması açısından önemli bir etken olarak katkı sağlayabilir.

Hadislerde eldeki var olan imkanların değerinin bilinmesi ve bu imkanlar çerçevesinde gereğinin yapılması istenir. Örneğin Hz. Peygamber, uyarı mahiyetinde beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetinin bilinmesini vurgular: "İhtiyarlık gelmeden gençliğin, hastalık gelmeden sağlığın, fakirlik gelmeden zenginliğin, meşguliyet gelmeden boş vaktin, ölüm gelmeden hayatın değerini bil."⁶³ Başka bir hadislerinde ise, ihtiyarlığın bazı amelleri yapmada kısıtlayıcı olabileceği düşünülerek yaşlılık başa gelmeden önce güzel amellerin yapılmasını uyarı mahiyetinde zikretmektedir. Çünkü kişi yaşlandığında, gençlikteki gibi her istediğini ya hiç yapamamakta, ya da istediğini istediği kalitede yerine getirememektedir. Dolayısıyla hadiste riskleri ve sıkıntıları olan ihtiyarlık gelmeden önce salih amel yapılmasının ihmal edilmemesi istenmektedir⁶⁴

Hz. Peygamber, yaşlılığın beraberinde getirmiş olduğu sıkıntıları, ızdırabı bildiğinden duâlarında "Allahım! âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan Sana sığınırım"⁶⁵ ifadelerini sık sık kullanmaktadır. O, bu ifadeleriyle bu sıkıntıları aşmada, bunlara sabretmede Allah'tan yardım, destek ve kolaylıklar niyaz etmektedir. Aynı zamanda ihtiyarlıkla ilgili nasıl duâ edileceğini de bizlere göstermiş olmaktadır. Hz. Peygamber, yapılacak duâlarda Allah'tan sağık ve afiyet istenmesini hassaten istemektedir. "Çünkü bir kimseye imandan sonra, sağlıktan daha hayırlı bir şey verilmemiştir."⁶⁶

Hz. Peygamber, akraba ve tanıdıklarla ilişkilerin kesilmesini hoş görmemiş, bu konuda ihmaikâr ve dikkatsiz olanları da sert bir şekilde uyarmıştır.⁶⁷ Kendisi, Yahudi komşusuyla bile ilgilenmiş, hastalandığında ziyaretine gitmiştir.⁶⁸ Dolayısıyla her insanla iletişim kurmayı çok iyi başaran Hz. Peygamber, tüm hayatı boyunca yaşlılara gereken değeri vermiş ve onlarla güzel geçinilmesini öngörmüştür.

⁶⁰ Buhârî, Edeb, 22.

⁶¹ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfret*, thk., Halid Abdurrahman, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996, sh., 45.

⁶² Bk., Buhârî, Edeb, 18; Ebû Dâvûd, Edeb, 144; Tirmizî, Menâkıb, 61, Birr, 12.

⁶³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs., IV, 306; el-Müttekî, age., XV, 879.

⁶⁴ Tirmizî, Zühd, 1.

⁶⁵ Buhârî, Deavât, 38. Ayrıca bk. Müslim, Zikir, 73; Tirmizî, Deavât, 116.

⁶⁶ Tirmizî, Deavât, 106; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 3.

⁶⁷ Bk. Müslim, Birr, 18-19.

⁶⁸ Buhârî, Cenâiz, 78; Ebû Davud, Cenâiz, 2.

IV- Hadislerde Yaşlılara Verilen Değer

Yaşlı insanlar, daha önceki hayatlarında olduğu gibi, aile fertlerinden sıcak bir ilgi, alaka, sevgi ve saygı göymeyi ister ve bu beklenti içerisinde olur. Hadislerde karşılıklı olarak küçükler ve büyükler arasında sevgi ve saygı duygularının her zaman var olmasının, canlı tutulmasının gereği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla bu noktaya işaret edilerek küçükler sevgiye, yaşlılar da saygıya, her iki kesim de ilgiye ve bakıma muhtaçtır.⁶⁹ Kuşaklararası iletişim ve diyalogun sürekli canlı tutulması, toplumsal yapının sağlam tutulması açısından fevkalade önemli bir husustur. Bu aynı zamanda kuşaklararası çatışmaların ortaya çıkmamasını da sağlar. "Geniş aile ilişkileri, fonksiyonelliğine tersten devam eder, yani büyüklerinden yardım gören gençler, bu kez büyüklerine yardım ederler."⁷⁰ Yanına gelmek, onunla görüşmek isteyen bir yaşlıya, kalabalık tarafından gereken kolaylığın sağlanmadığını müşahede eden Hz. Peygamber, "Küçüklerimize acımayan, büyüklerimizin şerefini tanımayan bizden değildir."⁷¹ buyurmuştur. Hadislerde karşılıklı saygı ve sevgi gösterilmesi, Müslümanların temel ahlâki niteliği olarak öngörülmektedir. Büyüklerin haklarına riâyet edilmesi söz konusudur. Hz. Peygamber, bu söylediklerini hayatında bizzat uygulamalı bir şekilde göstermiştir. Hatta onun şefkat ve merhameti o derece geniş ve kapsamlıdır ki, savaş esnasında düşman tarafında bulunup, zararı olmayan yaşlıların öldürülmesini dahi yasaklamış⁷² ve şöyle buyurmuştur: "Sakın ha! ne bir kadın, ne bir çocuk ve ne de pir-i fâni bir yaşlıyı öldürmeyesin."⁷³ Böylece savaşta toplumun zayıf kesimlerini temsil/teşkil eden çocuk, kadın ve yaşlılara zarar verilmemesi hassaten vurgulanmaktadır.

Hadislerin amacı, bencillikten sıyrılmış, çevresine ve çevresindeki insanlara faydası dokunan erdemli bir insan profilini gerçekleştirmektir. Dolayısıyla aile içerisinde veya çevresindeki insanlara özellikle de bakıma muhtaç kişilere maddi ve manevi yardımlarda bulunmak, onlara iyilikte bulunmak, hadislerin teşvik ettiği ve yapılmasını tavsiye ettiği önemli hususlardır. Bu konularda yüzlerce hadis örneği bulmak mümkündür. Hz. Peygamber bir hadisinde doğan her gün için sadaka verilmesi gereğinden söz eder. Sahabe, kendilerinin bu kadar mal varlıklarının bulunmadığını hatırlatınca O, sadakanın birçok çeşidinin bulunduğunu şöyle ifade eder: "Âmaya rehberlik etmen, sağır ve dilsizle anlayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın ihtiyacını gidermesi için ona rehberlik etmen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindedir..."⁷⁴

⁶⁹ İbrahim Sarıçam, age., sh., 343.

⁷⁰ Mustafa Koç, *Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Toplumsal İlişkiler*, Mehir Aile Dergisi, sayı: 1, Konya, 2001, sh., 139.

⁷¹ Ebû Davud, 58, Tirmizî, Birr, 15.

⁷² Buhârî, Cihâd, 147-148; Müslim, Cihâd, 137-140.

⁷³ Mâlik, Muvatta', Cihâd, 10.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 168-169, 154.

Hız. Peygamber, insanların hizmetinde bulunmuş kişilere her zaman değer vermiş ve onları unutmamıştır. O, Mescid-i Nebiyi temizleyen zenci bir kadının hasta olduğunu öğrenince onu ziyaret eder, eğer ölürse kendisine haber verilmesini ister. Bilahare bu kadın vefat ettiğinde gece olduğu için Hz. Peygamber rahatsız olmasın düşüncesiyle kendisine haber verilmez ve gece cenaze defnedilir. Hz. Peygamber durumu öğrenince üzülür ve kadının kabrine giderek cenaze namazını tekrar kılar.⁷⁵ Bu zenci kadın büyük bir ihtimalle yaşlı olsa gerek. Bir hadiste de dolaylı yoldan empati yapılması istenmektedir. "*Yaşından dolayı ihtiyara hürmet eden her gence Allah, yaşlılığında hürmet(hizmet) edecek kimseler müyesser kılar.*"⁷⁶ Bu hadisin mefhumu muhalifi düşünülürken yaşlanmış pek çok olayın söz konusu olduğu müşahede edilecektir. O, içilecek bir şey olduğunda büyüklerden başlamayı uygun bulurdu.⁷⁷ Çünkü saygı beklenmez, kazanılır. Başkalarına hürmette kusur etmeyen, hürmet görür. Zira "*hizmet eden, hizmet görür.*" denilmiştir.⁷⁸ "*Bereket büyüklerimizdedir.*"⁷⁹ hadisi de, yaşlılara verilen önemi ve onların bereket kaynağı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla onlara karşı saygı ve ikramda bulunulması istenmektedir: "*Size bir kavmin büyüğü geldiği zaman ona ikram ediniz.*"⁸⁰ "*Siz ancak zayıflarınızın duâsı sayesinde mensur ve merzûk olursunuz.*"⁸¹ "*Eğer süt emen çocuklar, beli bükük yaşlılar, otlayan hayvanlar olmasaydı, üzerinize azab sel gibi inerdi.*"⁸² hadisi de yaşlılara değer verilmesini öngörmektedir.

Mekke fethedildiğinde, Hz. Ebû Bekir, yaşlı ve âmâ olan babası Ebû Kuhâfe'yi sırtına yüklenerek Hz. Peygamber'in huzuruna getirmişti. Bu durumdan rahatsız olan Hz. Peygamber, "*Bu ihtiyarı evde bıraksaydın da, onun yanına biz gitseydik ya?!*" diyerek saygı ve nezaket göstermiş⁸³, böylece yaşlı birisine karşı sergilenmesi gereken tavrı bizlere öğretmiştir. Hadis kaynakları, sahâbeden Ka'b b. Mâlik (r.a), gözlerini kaybedince, oğlu Abdurrahman'ın, ona rehberlik yaptığını ve Cuma günü olunca da namaza götürdüğünü bildirmektedir.⁸⁴ Kendisine sayılamayacak kadar çok iyilik yapmış olan anne-babanın haklarına saygılı olmayan bir kimsenin, diğer insanların haklarına saygılı olması da düşünülemez.⁸⁵ Anne-babasından her ikisi veya biri yaşlandığında ona bakmayan, onların rızasını almayan kişiye Hz. Peygamber, hoşnutsuzluğunu ifade etmektedir.⁸⁶ Aynı zamanda anne-babanın hoşnutluğunu kazanmak, kişiyi Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya, anne-babanın gazabını kazanmak da Yüce Allah'ın gazabını kazanmaya

⁷⁵ Malik, Cenâiz, 15; Buhârî, Salât, 72; Müslim, Cenâiz, 71; İbn Mâce, Cenâiz, 32; Tirmizî, Cenâiz, 47.

⁷⁶ Tirmizî, Birr, 75.

⁷⁷ Buhârî, Eşribe, 19.

⁷⁸ İ. L. Çakan-M. Y. Kandemir-R. Küçük, *Riyâzû's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yay., İst., 1997, II, 541.

⁷⁹ Münâvî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzû'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, III, 267.

⁸⁰ İbn Mâce, Edeb, 19.

⁸¹ Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, DİBY., Ank., 1975, VIII, 328.

⁸² Heysemî, Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, X, 227.

⁸³ Ahmed b. Hanbelî, Müsned, III, 160, VI, 349-350.

⁸⁴ İbn Mâce, İkâme, 78.

⁸⁵ Çakan ve diğerleri, age., II, 415.

⁸⁶ Müslim, Birr, 9-10.

götürmektedir.⁸⁷ Uzaktan Hz. Peygamber'e biat etmek üzere gelen bir adam: "Ben sana hicret üzere biat etmeye geldim. Fakat ağlayan iki yaşlı insan geride bıraktım." dedi. Hz. Peygamber de "dön o ikisini ağlattığın gibi güldür." buyurdular.⁸⁸

Hz. Peygamber, anne-babaya yapılan iyiliği, vaktinde kılınan namazdan sonra Allah'ın en çok sevdiği amel olarak zikretmesi⁸⁹, cihada katılmak isteyen sahabe geride bıraktığı yaşlı anne-babasına hizmet etmek üzere geri dönmesi tavsiyesinde bulunarak onlara hizmetin ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁰ Demek oluyor ki, anne-babaya hizmet etmek, onlara bakmak bir nevi cihaddır. Anne-babasını veya onlardan birini memnun eden kimse nafile cihad etmiş gibi sevap kazanır.⁹¹ Cihad için anne-babanın izni ancak nafile cihadlara giderken söz konusudur. Farz-ı ayın olan cihadlar için anne-babanın iznini almaya gerek yoktur. Bu ve benzer hadisler, anne-babaya itaatın ne derece gerekli olduğunu ve haklarının büyüklüğünü, onlara itaatten dolayı kazanılacak sevabın çokluğunu açıkça ifade etmektedirler. Âlimlerden bazıları bu gibi hadisleri baz alarak anne-baba hakkının cihaddan daha büyük olduğunu söylemişlerdir. Ancak anne-babanın kâfir olmaları halinde gerek farz ve gerekse nafile cihad için izin istemeleri zorunlu değildir.⁹²

Yaşlı müslümana ikram etmenin sevap olduğunu belirten Hz. Peygamber⁹³, çevresindeki yaşlılara saygı gösterir ve ikramda bulunurdu. Hz. Peygamber, süt annesine ve süt babasına ayrı ayrı ihtiram etmiş, saygı göstermiştir.⁹⁴ Benzer iltifatları, çocukluğunda evlerinde geçirdiği ve kendisine çok iyi baktığı amcası Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma hanıma ve dadısı Ümmü Eymen'e de göstermiştir.⁹⁵ Hz. Peygamber, süt annelerinden olan Süveybe'yi gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de olsun hiç unutmamış, kendisini devamlı arayıp sormuş, yanına geldikçe saygı ve ikramda kusur etmemiştir. Hicretten sonra da irtibatını devam ettirmiş, Medine'den ona yiyecek ve giyecek göndermiştir. Ölünceye kadar da bu alaka devam etmiştir.⁹⁶ Ebu Tufeyl'in naklettiğine göre, bir kadın geldi ve Rasulullah'a yaklaştı. Hz. Peygamber, derhal sırtından ridasını çıkarıp yere serdi ve kadını o ridanın üzerine oturttu. Ben, oradakilere: Bu kadın kimdir? diye sordum. Onlar: Bu, Rasulullah'ın süt annesi (Halime)'dir dediler.⁹⁷ İbn Sa'd'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber Hz. Hatice ile evliken süt annesi Halime yanlarına gelmiş ve şiddetli bir kılık geçirdiklerini söylemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona kırk koyun ile yüklerini taşımak üzere bir deve vermiştir. Halime geldiğinde, peygamberimiz ayağa kalkar

⁸⁷ Tirmizî, *Birr*, 3.

⁸⁸ Ebû Davud, *Cihad*, 31.

⁸⁹ Buhârî, *Edeb*, 1.

⁹⁰ Buhârî, *Edeb*, 3; Müslim, *Birr*, 1, 5; İbn Mace, *Cihâd*, 12.

⁹¹ Çakan ve diğerleri, *age.*, II, 437.

⁹² Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamîl Yay., İst., 1988, X, 10.

⁹³ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, sh., 110.

⁹⁴ Ebû Davud, *Edeb*, 120.

⁹⁵ Hüseyin Algül, *Hz. Peygamber'de Anne Sevgisi*, UÜİFD., sayı: 1, Bursa, 1986, sh., 22-24.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev., Ahmet Ağırakça ve diğerleri, Bahar Yay., İst., 1985, I, 412.

⁹⁷ Ebû Davud, *Edeb*, 120.

"Anneciğim! Anneciğim" diyerek ona saygı gösterirdi.⁹⁸ Diğer yaşlı hanımlara da saygı ve hürmette kusur etmezdi.

Elinde büyüdüğü dadısı Ümmü Eymen'i ziyaret eder, ona çok saygı gösterir, hürmet eder, hal ve hatırını sorardı. Hatta vefatından sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de, Ümmü Eymen'i ziyaret ederlerdi.⁹⁹ Hz. Peygamber onun hakkında "*Ümmü Eymen benim annemdir.*" der, ona annesi gibi saygı gösterir, sık sık ziyaretine giderdi.¹⁰⁰ Aynı şekilde Hz.Hatice'nin kız kardeşi Hâle binti Huveylid, geldiğinde eşinin hatırasına ona da saygıda kusur etmez, gerekeni yapardı.¹⁰¹ Hz. Peygamber, anne-babanın ölümünden sonra hatıralarının yaşatılması ve unutulmaması için onların dostlarıyla ilişkilerinin devam ettirilmesini istemiştir.¹⁰²

Hadiste imamet için takdim şartları sırasıyla en iyi Kur'an okuma, sünneti en iyi bilme, hicrette öncelik ve daha sonra da yaşça büyük olmak gelmektedir.¹⁰³ Yine Müslüman bir yaşlıya saygı göstermenin Allah'ı hoşnut ettiğini ifade eden Hz. Peygamber¹⁰⁴, söze başlarken de "*Yaş açısından büyük olan söze başlasın.*" diyerek bir âdab öğretmektedir.¹⁰⁵ Aynı zamanda herhangi bir şey ikram edilirken yaşlılardan başlanması hadiste örnek olarak gösterilmektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla yaşlılara karşı saygıda ve öncelikte kusur etmemek gerekir.

V- Dinî Yönden Yaşlılara Sağlanan Kolaylıklar

Başka toplumlarda yaşlılık dönemine "*uyuma dönemi*" olarak bakıldığından ve yaşlıların üretime ya da toplumun refahına her hangi bir katkıları olmadığından, faydasız olarak kabul edilip ölüme bile terk ediliyorlardı.¹⁰⁷ İkel toplumların bazılarında rastlanan yaşlı insanların öldürülmelerinin tek nedeni toplum içindeki tüketimi azaltmaktır. Böylece toplumun ayakta kalmasına yardımcı olunur. Diri diri gömülme, açlığa terk edilme, boğularak öldürülme veya kaba kuvvete başvuru olarak öldürme gibi farklı uygulama biçimleri bulunmaktadır. Sibiry'a da bir ilkel toplum olarak yaşayan Çukşenler, yaşlanınca güç ve kuvvetten düşen, böylece başkalarına bağımlı hale gelen insanların öldürülmelerine ya aile meclisi karar verir, ya da bu olay yaşlının kendi arzusu doğrultusunda gerçekleştirilir. Başka bir Sibiry halkı olan Yakutlarda da eskiden yaşlıların öldürüldükleri bilinmektedir.¹⁰⁸ Eskimolarda yaşlıların buzdan kulübelerde ölüme terk edilmesi, bir balık avı sırasında bir buzulun üstüne bırakılması, eski Japonların yoksul köylerinde ihtiyarların "*ölüm dağları*" denilen dağlara bırakılmaları gibi kötü muameleler söz konusudur.¹⁰⁹ İslâm dini,

⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdir, Beyrut, trs., I, 113-114.

⁹⁹ Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 102-103.

¹⁰⁰ Çakan ve diğerleri, age., II, 546.

¹⁰¹ Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr*, 20; Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 78.

¹⁰² Müslim, *Birr*, 11-13.

¹⁰³ Müslim, *Mesâcid*, 290-291.

¹⁰⁴ Ebü Davud, *Edeb*, 20.

¹⁰⁵ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, sh., 111.

¹⁰⁶ Müslim, *Rü'yâ*, 19, Zühed, 70.

¹⁰⁷ Köylü, age., sh., 74.

¹⁰⁸ İsmail Tufan, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, sh., 36, 43-44.

¹⁰⁹ Bilgin, age., sh., 108.

yaşlılara karşı yapılan bu tür kötü muameleleri vahşet olarak değerlendirmekte ve bunları insanlıktan nasibi olmayan kişilerin yapabileceğini vurgulamaktadır. Din, yaşlılara karşı ancak şefkat ve merhamet duyguları içerisinde hareket edilmesini öngörür. Onlara farz olan ibadetlerin ifasında dahi bir takım kolaylıklar getirmiştir.

İslâm dini, gerçekçi bir din olduğu için insanın içinde bulunduğu konuma ve şartlara göre hareket etmiş ve insanı bu kapsamda sorumlu tutmuştur. Hasta, özürülü ve takatten kesilmiş yaşlılara ibadetleri yerine getirme konusunda birtakım kolaylıklar getirilmiştir. Bu, insana gösterilen şefkat ve merhametin bir tezahürüdür. Din, onlara değişik kolaylıklar sağladığına göre, bizlerin de onlara karşı aynı paralelde hareket ederek bazı kolaylıklar sağlamamız ve ona göre hareket etmemiz gerekir. Nitekim peygamberimiz, bunun en güzel örneğini şu hadiste bizlere göstermiştir. Hz. Peygamber'e bir gün biri gelerek *"Ey Allah'ın Rasûlü filanca bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki, sabah namazına gitmekten (âdeti) geri kalıyorum."* dedi. Bu duruma tepki gösteren Hz. Peygamber, minbere çıkarak şunları söyledi: *"Ey insanlar, içinizde müslümanları dinden soğutanlar var. Herhangi biriniz namaz kıldırarak olursa hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde zayıf, yaşlı, iş-güç sahibi olanlar vardır. Herhangi biriniz kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın."*¹¹⁰

Rahatsızlığı yüzünden ayakta namaz kılmakta zorlanan İmrân b. Husayn (r.a.)'ın sorusu üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *"Namazı ayakta kıl, eğer buna gücün yetmezse oturarak, yine gücün yetmezse yaslanarak kıl."*¹¹¹ Ayakta kılmaya gücü yetmeyen kimse, oturarak, oturmaya da gücü yetmeyen kişi, namazını sırtüstü yatarak kılar. Ayaklarını kibleye karşı uzatır, rükû ve secdesini imâ ile yapar. Yanı üzerine yatmakta olan bir hastanın yüzü kibleye yönelik olduğu halde ima ile namaz kılması caizdir. Ancak sırtüstü yatarak ima ile namaz kılmak, yanı üzerine yatıp kılmaktan daha uygundur. Çünkü bu durumda, hastanın yüz kısmının kibleye yönelmesi daha kolaydır. Başı ile de ima yapamayacak kadar rahatsız olan kişi, namazı iyileşme zamanına erteler.¹¹² Rahatsızlığı yüzünden secdeye tam olarak eğilemeyen kimsenin, secde yerini sandalye veya yastık gibi bir şeyle yükseltmesi gerekmez. Rükû ve secdeleri gücünün yettiği kadar eğilerek ima ile yapar. İmâ; namazda başı önüne doğru eğmek sûretiyle yapılan harekettir.¹¹³

Kur'ân'da haccın farzietini anlatan *"..oraya gitmeye gücü yeten kimselerin, Kâbe'yi ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*¹¹⁴ âyetindeki "güç yetirme (istitâa)", bedenî ve mâlî yeterliliği kapsar. Bedensel yeterlilik de, zihinsel ve bedensel önemli bir engelin bulunmamasını gerektirir.¹¹⁵ Has'am kabilesinden bir kadın yaşlı babasının hac vazifesini yapamayacak durumda olduğunu

¹¹⁰ Buhârî, İlim, 28, Ezân, 61, 62, 63; Müslim, Salât, 182-184.

¹¹¹ Buhârî, Taksîr, 19; Ebû Dâvûd, Salât, 175; Tirmizî, Salât, 274; İbn Mâce, İkâme, 139.

¹¹² Geniş bilgi için bk. Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1981, I, 224-225; Yeniel, age., III, 498 vd.; Hamdi Döndüren, *İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar* (tebliğ), *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm* (sempozyum), DİBY., Ank., 2005, sh., 110-111.

¹¹³ Döndüren, agt., sh., 110.

¹¹⁴ Âl-i İmrân, 3/97.

¹¹⁵ Döndüren, agt., sh., 115.

peygamberimize izah edince Hz. Peygamber, "Öyleyse onun namına sen haccet." buyurarak o yaşlıya kolaylık getirmiş olmaktadır.¹¹⁶ Aynı şekilde oruç ibâdeti de sağlıklı ve oruç tutabilecek güçte olan kişilere farzdır. Oruç tutamayacak durumda olan yaşlılara fidyeye verme kolaylığı getirilmiştir.¹¹⁷ Yaşlı kadınların dışarıya çıkarken dış elbiselerini almaktan muaf olmaları da, bu kolaylıklar arasında zikredebilecek hususlar arasındadır.¹¹⁸

Savaşa katılmak isteyip de özü nedeniyle savaşa katılmayanların, iyi niyetlerinden dolayı savaşa katılanların ecrini/sevabını alacaklarını ifade eden hadisler söz konusudur.¹¹⁹ Yaşlılığı da bir özür olarak kabul edecek olursak hadiste zikredilenler kategorisine yaşlıları da dahil edebiliriz. Çünkü insanı takatten kesen, hareket manevrasını kısıtlayan yaşlılık da bir özürdür.

V- Yaşlıların Beklentileri

Yaşlılığın beraberinde getirdiği kendine özgü bazı sıkıntı ve problemleri vardır. Onların bu halini gerçek manasıyla insan yaşlandığında anlar. Dolayısıyla her yaş grubunda/döneminde olduğu gibi, yaşlılık dönemini yaşayan insanların da bu dönemlerde bazı istek ve beklentileri vardır. Hangi konum ve statüde olurlarsa olsunlar yaşlıların hemen hepsinin ortak isteği, kendi hizmetlerini yapacak, başkasına muhtaç olmayacak kadar sağlıklı bir hayata sahip olmaktır. İnsan hayatında sağlığın ne derece önemli bir unsur olduğunu bilen Hz. Peygamber, hadislerinde buna dikkat çekmiş¹²⁰ ve Allah'tan sağlıklı bir yaşam için duâ edilmesini öğretmiştir: "Allahım! bedenime, gözlerime ve kulaklarıma sıhhat bahşet."¹²¹

Ölüm, yaşlıların sık olarak gündeminde olan bir konudur. Özellikle değişik hastalıklardan muztarip olan, sıkıntı çeken yaşlılar, ölümü sıkça anarlar ve bazıları bunu temenni de ederler. "Bu insanlar açısından ölüm, hayatın ağır yükünden kurtulmak için kendisine başvurulmuş bir "sığınak" olarak anlam taşımaktadır. Ölümün bu tarzda algılanarak ona arzu duyulması, kişilik yetersizlikleri dolayısıyla hayat görevinden "kaçış" tutumunu açığa vurmaktadır."¹²² Avrupa ve ABD'de yaşlılar arasında intihar olaylarının hızla artış gösterdiğini istatistikler haber vermektedir.¹²³ Toplumsal bazda yaşlılar, sosyal statü kaybetmekte ve akabinde de yalnızlaşmaktadır. Gerek yaşlılıkta, gerekse hayatın diğer safhalarında olsun, başa gelen bir sıkıntı veya belâdan dolayı ölümün temenni edilmesini hoş görmeyen Hz. Peygamber¹²⁴, hadislerinde insanın hastalık, sakatlık, bedensel-ruhsal olarak

¹¹⁶ Müslim, Hac, 406. Ayrıca bk. Ebû Davud, Menâsik, 25.

¹¹⁷ Ebû Davud, Sıyâm, 3.

¹¹⁸ Nûr, 24/60.

¹¹⁹ Buhârî, Cihâd, 35, Megâzî, 81; Ebû Dâvûd, Cihâd, 19; İbn Mâce, Cihâd, 6.

¹²⁰ Buhârî, Rikâk, 1; Tirmizî, Zühd, 1, Deavât, 85, 102; İbn Mâce, Zühd, 15, Duâ, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 258.

¹²¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 42.

¹²² Hayati Hökelekli, *Ölümlerle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II*, UÜİFD., sayı: 4, yıl: 4, Bursa, 1992, sh., 93.

¹²³ Bk. Tufan, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, sh., 203-207.

¹²⁴ Buhârî, Merdâ, 19, Deavât, 30; Müslim, Zikir, 10.

kendisine isabet eden her türlü sıkıntıya düşmesi, günahları için bir başışlanma ve ahirette ecir almaya bir sebep olacağını ifade etmektedir: *"Bir müslümana isabet etmiş herhangi bir hastalık, dert, hüznün ve hatta gam yoktur ki, Allah (c.c) bunu onun hataları için keffaret kılmış olmasın!"*¹²⁵ Hadislerde verilen bu tür mesajlardan haberdar edilen yaşlıların tutumları, haberdar olmayanlardan çok farklı olacaktır.

Genelde yaşlıların pek çoğu, bir veya birden fazla hastalığa sahiptir. Onlarda bu sıkıntılar ister istemez moral bozukluğuna sebebiyet vermektedir. Hz. Peygamber gelecek hastalıklara karşı sabredenlerin mükafat alacaklarını belirtir.¹²⁶ Bu ve benzeri hadisleri delil alan ilim adamlarının çoğunluğu hastalığın hem derece terfiine, hem de günahların affına sebep olacağı görüşündedirler.¹²⁷ Bununla beraber yaşlı hastalar, sık sık kendilerinin ziyaret edilmelerini çok fazla arzu ederler. Bu ziyaretler belirli periyotlar çerçevesinde gerçekleşmediğinde, özellikle de yakınları tarafından ihmal edildiklerini hissettiklerinde fazlasıyla üzüntü duyarlar. Hz. Peygamber, yaşlıları da kapsayıcı mahiyette hasta ziyaretlerine son derece önem vermiş ve bunun yapılmasını ısrarla istemiştir: Hz. Peygamber *"Ashâbım! hastaları ziyaret ediniz, açları doyurunuz, esaretinizdeki köleleri salıveriniz."*¹²⁸ buyurarak derdi ve sıkıntısı olanların unutulmamasını istemiştir. Aynı zamanda hastalara duâda bulunarak onlara moral ve teselli kaynağı olmuştur. O, hastalar için şöyle duâ ederdi: *"Ey insanların Rabbi! Şu hastalığı gider, şifa ihsan et. Ancak Sen şifa vericisin, Senin şifandan başka hiçbir şifa yoktur. Öyle şifa ver ki hasta üzerinde hiçbir hastalık izi bırakmasın."*¹²⁹

Yaşlıların beklentilerinin sağlanması bir takım manevi hasletleri insanlara kazandırmakla olur. Sevgi, saygı ve hoşgörü gibi manevi dinamikler, en başta gelen nesiller arasında kaynaşma ve uyumu gerçekleştirecektir. Bu tür manevi değerler de din eğitimi yoluyla kazandırılabilir. "Dini değerlerin aktarılmadığı ve benimsenmediği bir gençlik dönemini, genellikle bilgisiz bir orta yaş izlemektedir; onların ardından da anlamdan yoksun bir yaşlılık takip etmektedir. Bu açıdan din eğitimi sadece çocukluk, gençlik ve yetişkinliğin ilk yıllarında gerçekleşmesi gereken bir süreç olmayıp, yaşlanma dönemini de içine alan bir süreç olması gerekmektedir. Yaşlanma döneminde din eğitimi, yetişkinler için gelişme ve olgunlaşma sağlama konusunda motivasyon temin eder."¹³⁰

Yaşlı insanlar için ailenin oldukça önemli bir yeri ve önemi vardır.¹³¹ Yaşlılar, çoğunlukla sürekli yaşadıkları çevrede, yaşadıkları hatıralarla iç içe, yakınlarıyla, akrabalarıyla beraber yaşamak isterler. Bu çevrelerinden koparılmaya, değişik çevrelerde yaşamaya zorlanmaya hiç tahammül edemezler. Bundan son derece rahatsız olurlar. Yalnız kalmayı ve yalnız yaşamayı tercih etmezler. Onların bu

¹²⁵ Müslim, Birr, 52; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 24.

¹²⁶ Buhârî, Merdâ, 6; Müslim, Birr, 54.

¹²⁷ Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, XII, 65.

¹²⁸ Buhârî, Et'ime, 1, Cihâd, 171, Merdâ, 4.

¹²⁹ Buhârî, Merdâ, 20, Tıb, 38, 40; Müslim, Selâm, 46.

¹³⁰ Klavuz, age., sh., 21, 23.

¹³¹ Oktik, age., sh., 20.

istekleri dikkate alınmalıdır. Kısaca yaşlılar, en fazla olarak kendilerine değer verilmesini, insanca muamele edilmesini, saygı ve şefkatle yaklaşılmasını arzu ederler.

VI- Huzur Evlerinin Gerekliliği

Çekirdek aile yapısının günümüzde yaygınlaşması, evlenen çiftlerin ayrı olması yaşlıların bir taraftan genç aile üyelerinden ayrılmalarına yol açarken, diğer taraftan da bunların barındırılmalarını önemli bir sorun haline getirmektedir. Doğal olan, kişinin hayatının son evresini evlatlarının yanında, kendi yetiştiği ve bildiği ortamda, yakın çevresi içinde ilgi ve himaye görerek geçirmesidir. Bu ortam onu neşelendirir, hayata bağlar. Öte yandan huzur evleri ise, kendilerine yabancı bir ortamdır. Bununla birlikte, şartlar gereği, kimsesizlikten veya başka nedenlerle, çocuklar için yetiştirme yurdu kadar, yaşlılar için huzurevi gibi kurumlara gerek duyulabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Ancak asıl olan, yaşlıların, ömürlerinin son evresinde kendi evinde, aile içerisinde yaşamalarıdır.¹³²

Huzurevlerinin görevi, yaşlılara her açıdan bakmak olmadığı için, kendisine bakabilecek güce sahip olan yaşlıların kabul edildikleri yerlerdir. Kabul edilmenin gerekli şartları arasında sağlıklı olma ve ekonomik güce sahip olma yer almaktadır. İslah muhtaç olan huzurevlerinin ticari amaç gözetmediğini söylemek mümkün değildir. İslah edilmiş huzur evlerinin bulunmasıyla birlikte daha işlevsel görev yapacak bakımevlerinin tesis edilmesi gerekir. Bakımevleri, yaşlıların bakımlarının yapıldığı, ihtiyaçlarının karşılandığı, bedensel ya da zihinsel engellerden ötürü nezaret edildiği ya da icraatlarında ek yardımlara duydukları ihtiyaçlarının karşılandığı kurumlardır. Bu kurumların acilen tesis edilmesi elzemdir.¹³³

Son zamanlarda yaşlılara yönelik tesis edilen huzurevlerinin sayısı artmış olmasına karşın, yaşlıların yine önemli bir kısmı kendi evlerinde, kız ya da erkek çocuklarıyla birlikte kalmayı tercih etmektedir. Örneğin bireysel hayatın son derece önemli olduğu bir ülke olan ABD'de, 65 yaş üzeri kişilerden toplam nüfusun ancak % 5'inin yaşlılara ilişkin özel kurumlarda yaşadıkları belirtilmektedir.¹³⁴ Buralarda kalanların çoğunu kadınlar teşkil etmektedir. 1986 yılında Almanya'da sağlık bakanlığının verilerine göre, yaşlıların sadece % 4'ü huzurevlerinde kalmaktadır.¹³⁵ Türkiye'de huzurevlerinde yaşayanların oranı ise oldukça düşüktür. Yaşlı nüfusun yalnızca % 0.21'ine çeşitli kurum ve kuruluşlara bağlı olarak hizmet veren huzurevlerinde bakım sağlanabilmektedir.¹³⁶ Dolayısıyla bu rakamlar bize gösteriyor ki, yaşlıların büyük çoğunluğu kendi evinde yaşamayı tercih etmektedir. Son yıllarda Batı ülkelerinde yaşlılığa uygun konut yapımında belirgin bir strateji değişikliğine gidilerek yaşlıların kendi evlerinde kalmalarını destekleyen çözüm yolları aranmaya

¹³² Sarıçam, age., sh., 343.

¹³³ İsmail Tufan, *Yaşlılık ve Yaşlanma*, Anahtar Kitaplar Yay., İst., 2003, sh., 109-110.

¹³⁴ Moran Gabriel, *Education Toward Adulthood* (London: Gill and Macmillan, 1979), sh., 4, naklen, Köylü, age., sh., 73.

¹³⁵ Tufan, *Yaşlılık ve Yaşlanma*, sh., 52, 142, 118, 275.

¹³⁶ Oktik, age., sh., 20.

başlanmıştır. Özellikle yerleşim bölgelerinde yapılan değişikliklerle çevrenin, yaşlılar açısından daha kolay yaşanabilir fiziksel özelliklere uygun şekilde oluşturulmasına daha fazla özen gösterilmektedir.¹³⁷

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yoğun bir şekilde kurumsal faaliyetlere başlamış ve Mekke döneminde olmayan bazı girişimler gerçekleştirmiştir. Bunlardan birisi, fakir, kimsesiz ve barınacak yeri olmayan kimseler için Mescid-i Nebevi'nin bitişiğinde üzeri hurma dallarıyla örtülü bir yer tesis edilmesidir. Burada kalanlara "suffe ashâbı", "suffe ehlî" denilmiştir. Sayılarının zaman zaman 400'e kadar yükseldiği ifade edilen bu kişilerin¹³⁸ ihtiyaçları Hz. Peygamber'in öncülüğünde Müslümanlar tarafından karşılanıyordu. Hz. Peygamber, buradaki insanların tüm problemleriyle bizzat ilgilenir, kendilerine getirilen hediyelerin çoğunu buradaki kişilere verirdi.¹³⁹ Hz. Peygamber'in ashâb-ı suffe projesi, daha sonraki dönemlerde örnek alındığı gibi, günümüzde de kimsesizler, bakıma muhtaçlar ve dışarıda kalmışlar açısından üzerinde durulması gereken fevkalade önemli bir uygulama olarak örnek alınmalıdır. Bu projeyi bazı yönleriyle huzurevleriyle de karşılaştırmak mümkündür. Böylece Hz. Peygamber döneminde zayıf ve kimsesizler gözetilerek¹⁴⁰, varlıklı müslümanların, zekat ve sadakalarını fakir, yoksul, yetim, kimsesiz ve darda kalanlara vermeleri, sosyo-ekonomik farklılıklardan ileri gelen bölünmeleri ortadan kaldırarak toplumsal dayanışma ve kaynaşmanın gerçekleştirilmesinin canlı tablosunu oluşturur.¹⁴¹ İslam tarihinde paylaşma, bencilikten arınma, başkalarını düşünme ve gerektiğinde kendine tercih etme gibi bazı güzel huylar kazandırma açısından önemi haizdir.

Sadaka-i cariyeye anlayışından kaynaklanan vakıf medeniyeti, tarihi süreç içerisinde çok yönlü olarak kendini göstermiştir. Hastane, daru'-ş-şifa, imaret, kervansaray ve daru'l-aceze gibi hayır kuruluşları yoğun bir şekilde faaliyet göstermiştir.¹⁴² Tarihi süreç içerisinde yaşlıların barınması için huzurevlerine benzer kurumlar tesis edilmiştir. Dârulaceze 1896 yılında kimsesiz çocukları, yaşlı ve muhtaçları barındırmak amacıyla İstanbul'da açılan bir hayır kurumudur. Kuruluşundan bu yana, din ve milliyet farkı gözetmeksizin, yaklaşık 28.000 çocuğu ve 42.000 kimsesiz, yaşlı, güçsüz ve sakatı himaye etmiştir. Günümüzde de bu hizmetine devam etmektedir.¹⁴³

Sonuç ve Öneriler

Yaşlılık veya yaşlılar denildiğinde öncelikle insanın kendi ailesi içerisindeki yaşlılar akla gelmektedir. Hz. Peygamber'in anne-babası ve dedesi çok erken dönemlerde vefat ettiğinden onların yaşlılık dönemleriyle ilgili örnekler bulmak

¹³⁷ Tufan, *Yaşlılık ve Yaşlanma*, sh., 52, 142, 118, 275.

¹³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamber*, terc., M.Said Mutlu, İrfan Yay., İst., 1967, II, 76.

¹³⁹ Ashab-Suffe hakkında geniş bilgi için bk., Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-Suffe*, Timaş Yay., İst., 1990, sh., 19-47; Akif Köten, *Asr-ı Saadet'te Suffa Ashâbı*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, Beyan Yay., İst., 1995, IV, 384-412; H.Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Açısından Ashâb-ı Suffe*, Tasavvuf Dergisi, yıl: 3, sayı: 7, Ank., 2001, sh., 9-31.

¹⁴⁰ Buhârî, Nafakât, 1; Müslim, Zühd, 41; Tirmizî, Birr, 44, Zekât, 21; İbn Mâce, Ticârât, 1. Ayrıca bk.Nesâî, Zekât, 78.

¹⁴¹ Ünver Günay, *Din ve Sosyal Farklılaşma*, AÜİFD., sayı: 5, Erzurum, 1982, sh., 80.

¹⁴² Geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İst., 1991, sh., 200-202.

¹⁴³ Hidayet Y. Nuhoğlu, "Darülaceze", DIA., İst., 1993, VIII, 512, 514.

mümkün değildir. Ancak o, çevresindeki yaşlılarla yakinen ilgilenmiş, onlara ilgi ve alaka göstermiş ve bizlere örnek teşkil edecek davranışlarda bulunmuştur. Örneğin, Hz. Peygamber'in, süt emziren Süveybe Hatuna, süt annesi Halime'ye, dadısı Ümmü Eymen'e, amcası Ebû Tâlib'in hanımı Fatma Hatuna gösterdiği saygı ve hürmet dikkat çekicidir. Onların hemen hepsi yaşlı insanlardı. Aynı zamanda onlara zaman zaman "anne" diyerek hitap etmesi de yine dikkat çekicidir.

Yaşlı anne-babaya, yaşlı akraba ve diğer insanlara iyilikte bulunmak, onlara yardımcı olmak, güler yüzle yaklaşmak, hadislere göre kişiye sevap kazandırıcı hareketlerdir. Özellikle anne-babaya yapılacak hizmetler kişiye sevap kazandırma makinesi gibidir. Başta anne-baba olmak üzere yaşlı olan yakınlarına saygı göstermek, ellerini öpmek, geldiklerinde ayağa kalkmak, yer göstermek müstehaptır. Onlara karşı anlayış, hoşgörü, saygı ve sevgiyle yaklaşmak dinî ve ahlâkî bir erdemliliklerdir.

Kişi, erken yaşta ölmediği takdirde mutlaka bir gün yaşlanacaktır. Bu, insan hayatında kaçınılmaz bir safhadır. Empati yapılarak bir gün herkesin yaşlanacağı düşünülerek yaşlılara değer verilmesi, onlara iyi ve hoş muamelede bulunulması sağlanmalıdır. Medeni bir toplum olmanın en önemli özelliklerinden birisi de, toplumun yaşlısına, engellisine, yoksul ve muhtacına sahip çıkılması, gözetip korunması ve onlara insanca muamelede bulunulmasıdır. Geleceğin teminatı olan çocuklara değer verilmesi gerektiği gibi, bizlerin bu dünyaya gelmesine sebep oldukları ve üzerimizde sayısız hakları bulunan yaşlılarımıza da gereken önem verilmelidir. Onların uzun yıllar içerisinde elde ettikleri bilgi, görgü, kültür ve tecrübe birikimlerinden istifade edilme yoluna gidilmelidir.

Yaşlıların, çocuk ve torunlarıyla iyi anlaşabilmeleri ve aralarında sorun yaşamamaları verilecek eğitimin kalitesine ve gerçekleşme oranına bağlıdır. Burada din eğitiminin önemi de ortaya çıkmaktadır. Kuşaklararası çatışmaların ve sürtüşmelerin asgariye inmesi yine din eğitiminin gerçekleşme oranıyla yakından ilgilidir. Çünkü bu eğitim, kişinin hayatına anlam kazandıracaktır. Yaşlı insan, manevi bir ihtiyaç olarak hissettiği kişisel itibar ve saygınlığı da bu sayede bulacaktır. Burada sadece bir kesimin değil, her iki kesimin eğitimi söz konusudur. Bunun üzerine gereken önemin verilmesi elzemdir.

Günümüzde yetişen yeni nesil, geçmişte olduğu gibi zorluk ve sıkıntı çekmediğinden rahat ve konfora düşkün olarak yetişmektedir. Onlar, günümüzün olumsuzluklarından ister istemez kötü yönde etkilenmektedirler. Bu durum, kuşaklararası çatışmaya çok kolay bir şekilde yol açabilmektedir. Günümüzdeki yerleşik olan anlayışa göre gençler, evlendiklerinde yuvadan ayrılarak ayrı bir evde oturma eğilimindedirler. Yani çekirdek aile biçimi, hızla ataerkil aile biçiminin yerini almaktadır. Anne-baba, kendi bakım ve hizmetlerini görebilecek durumda iseler bunda bir sakınca görülmemektedir. Ancak bakıma muhtaç iseler çocukları onlarla daha yakından ilgilenmeleri gerekir.

Günümüzde yaşlıları en fazla ilgilendiren bir konu da, gelin kaynana ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklardır. Bazı yaşlı kaynanalar, adeta gençliğini hiç yaşamamış, hiç gelin olmamış gibi gelinine davranmakta, bazı gelinler de hiç yaşlanmayacakmış veya kaynana olmayacakmış gibi, kocasının anne ve babasına kötü davranmaktadır. Bu durumda ortaya her iki tarafı rahatsız ve huzursuz edici sürtüşmeler, tartışmalar ve kavgalar çıkmaktadır. Her iki taraf, kendi üzerine düşen görevleri bilir, anlayışlı ve hoşgörülü olursa bu gibi olumsuzlukların ortadan kalkmaması zor bir iş değildir.

Bugün Amerika ve Avrupa'da kiliseler, yaşlıların ihtiyaçlarının karşılanması için nasıl çalışıyorlarsa, ülkemizde de sivil toplum kuruluşlarının, barınma, sağlık, ilaç, yiyecek-giyecek, tekerlekli sandalye gibi ihtiyaç içerisinde olan yaşlıların tüm ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla çaba ve gayret sarf etmeleri gerekir. Hiçbir yaşlı insan, mağduriyet içerisinde yaşamaya mahkûm edilmemelidir.

Ülkemizde bir ihtiyacı karşıladığından dolayı tarihteki Dâru'l-acezelerin yerine huzurevleri tesis edilmiştir. Huzurevleri, ismi gibi huzur dolu evler haline gelmelidir. Burada yaşlıların rahat ve huzuru asil olmalıdır. Onların buralara yerleştirilmeleri de kendilerine sorulmalı ve istekleri doğrultusunda hareket edilmelidir. Buralarda zorla hiçbir kimse kalmaya mecbur tutulmamalıdır. Uzun yıllar yaşadığı çevresinden, tanıdıklarından uzak kalmak istemeyip, kendi evlerinde kalmak isteyenlere başta güvenlik olmak üzere gerekli duyulan tüm ihtiyaçları karşılanmalıdır. Evinde isteyenlere hizmet götürülmek şartıyla bakılabilir. Seyyar/sosyal bakım hizmetleri adı altında bir kuruluş bu görevi yapabilir. Bakıma muhtaç anne-babasına bakan kişilere devlet yardım projeleri de geliştirebilir.

Yaşlıların toplumsal hayatta rahat ve güvenli olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için onların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak günlük hayatta bir takım tedbirler ve yenilikler gündeme gelmelidir. Örneğin kaldırımlarda rahat yürüyebilmeleri, otobüslere rahatça binebilmeleri, camilere rahatça girip çıkabilmeleri için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Onları bu tür zorluklarla yıldırarak/bıktırarak evlere mahkûm etmeye kimsenin hakkı yoktur.

Kaynakça

- * Abdurrahman Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, Rağbet Yay., İst., 2002.
- * Abdurrahmân İbn Nâsır es-Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- * Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İhtiyarlık Çağının Değerlendirilişi*, Tabula rasa, yıl: 3, sayı: 7, Isparta, 2003.
- * Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1982, III, 156.
- * Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, Üçdal Neşr., İst., 1968.
- * Ahmet Naim-Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, DİBY., Ank., 1975.
- * Akif Köten, *Asr-ı Saadet'te Suffa Ashâbı*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm IV, Beyan Yay., İst., 1995.

- * Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yay., Ank., 2000.
- * Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi, Ank., 1995.
- * Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, 3. bsk., DİBY., Ank., 1997.
- * Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yay., İst., 1982.
- * Buhârî, *el-Edebu'l-Müfret*, thk., Halid Abdurrahman, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996.
- * Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İst., 1993.
- * Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Çağrı Yay., İst., 1981.
- * Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsîrî'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- * Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- * Elizabeth B. Hurlock, *Yaşlılık Döneminde Dini İlgî ve Faaliyetler*, çev., Naci Kula, UÜİFD., sayı: 4, cilt: 4, yıl: 4, Bursa, 1992.
- * el-Mütteki, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- * Emin Göktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yay., İst., 1993.
- * Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru lhyâi'l-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- * H.Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Açısından Ashâb-ı Suffe*, Tasavvuf Dergisi, yıl: 3, sayı: 7, Ank., 2001.
- * Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- * Hamdi Döndüren, *İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar* (tebliğ), *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm* (sempozyum), DİBY., Ank., 2005.
- * Hasan Dam, *Yetişkinlerin Din Eğitimi* (yayınlanmamış doktora tezi), OMÜSBE., Samsun, 2002.
- * Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.
- * Hayatî Hökelekli, "Çocuk", DİA, İst., 1993.
- * Hayatî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, DVY., Ank., 1993.
- * Hayatî Hökelekli, *Ölümlle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II*, UÜİFD., sayı: 4, yıl: 4, Bursa, 1992.
- * Heysemî, Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- * Hidayet Y. Nuhoğlu, "Darülaceze", DİA., İst., 1993.
- * Hüseyin Algül, *Hz. Peygamber'de Anne Sevgisi*, UÜİFD., sayı: 1, Bursa, 1986, sh., 22-24.
- * İsmail Lütfî Çakan-Yaşar Kandemir-Raşit.Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yay., İst., 1997.
- * İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvîni, *Sünen*, thk., M.F.Abdülbaki, Dâru'l-Fikr, trs.
- * İbn Sa'd, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdir, Beyrut, trs.
- * İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, DİBY., Ank., 2003.
- * İsmail Tufan, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, Aykırı Yay., İst., 2002.
- * İsmail Tufan, *Yaşlılık ve Yaşlanma*, Anahtar Kitaplar Yay., İst., 2003.
- * Jacques Ruffie, *Cinsellik ve Ölüm*, çev. Nermin Acar, Sarmal Yay., İst., 1999.
- * Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Mısır, trs.
- * Leo Buscaglia, *Kişilik*, çev. Nejat Ebcioğlu, İnkılâp Kitabevi, İst., 1987.
- * M.Akif Klavuz, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta Yay., Bursa, 2003.
- * M.Zekî Duman, *Kur'ân-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret Görgü Kuralları*, 5. bsk., Tuğra Neşr., İst., 1994.
- * Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, *Yaş ve Din*, çev., Abdurrahman Kurt, UÜİFD., sayı: 4, cilt: 4, Bursa, 1992.
- * Moran Gabriel, *Education Toward Adulthood* (London: Gill and Macmillan), 1979.
- * Muhammed Ali es-Sâbü'nî, *Safvetü'l-Tefâsir*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, tsz.
- * Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Ahmet Ertürk-Cahit Koytak, İşaret Yayınları, İst., 1997.
- * Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, terc., M.Said Mutlu, İrfan Yay., İst., 1967.

-
-
- * Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîfî, *Advâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
 - * Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-Suffe*, Timaş Yay., İst., 1990.
 - * Mustafa Koç, *Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Bireysel Gelişim*, Akademik Araştırmalar Dergisi, yıl: 3, sayı: 12, İst., 2002.
 - * Mustafa Koç, *Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Toplumsal İlişkiler*, Mehir Aile Dergisi, sayı: 1, Konya, 2001.
 - * Mustafa Koç, *Yaşlılık Psikolojisi İle İlgili Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü Üzerine Bir Araştırma*, CÜİFD., cilt: VI, sayı: 2, Sivas, 2002.
 - * Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, Dem Yay., İst., 2004.
 - * Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b.Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk., M.F.Abdülbaki, Dâru lhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1956.
 - * Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
 - * Necatî Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay., İst., 1988.
 - * Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ank., 1980,
 - * Nurgün Oktik, *Huzurevinde Yaşam ve Yaşam Kalitesi*, Muğla Üniv. Yay., Muğla, 2004.
 - * Sebahattin Erdener, *İnsan ve Eğitim*, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1967.
 - * Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988.
 - * Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk., Ahmet Muhammed Şakir ve diğerleri, Kahire, 1938.
 - * Turan Örnek ve Diğerleri, *Geriatrik Psikiyatri*, Saray Tıp Kitabevleri, İzmir, 1992.
 - * Ünver Günay, *Din ve Sosyal Farklılaşma*, AÜİFD., sayı: 5, Erzurum, 1982.
 - * Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İst., 1991.